

асноўным параметрам тыпалогіі. Пры тыпалагічнай характарыстыцы сінтаксічнага аб'екта намі ўлічваліся сінтаксічныя і семантычныя функцыі словаформы, а таксама характар сінтаксічнай сувязі і адносін – канстантны або пераменны. Базавай адзінкай сістэматызацыі выступае граматычная форма словаформы. Наша інтэрпрэтацыя паняцця *сінтаксема* адрозніваецца ад інтэрпрэтацыі Г. А. Золатавай і М. У. Усеваладавай. У канструкцыях з эліпсісам дзеяслова мы разглядаем і прыватныя выпадкі канструкцыйнай аманіміі словаформ, што маюць гукавае супадзенне (А. Я. Міхневіч).

Асноўным параметрам тыпалогіі выступае спосаб ідэнтыфікацыі семантыкі словаформы ў парадэгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый. Структураванне кампенсаторнай прыкметы дазваляе вылучыць тыпалагічна істотныя прыкметы – спосабы ідэнтыфікацыі семантыкі словаформы: трансфармацыйная парадэгма, кантэкстуальнае і логіка-семантычнае ўзаемадзеянне кампанентаў і характар сінтаксічных сувязей і адносін – канстантны або пераменны, на аснове якіх створана адпаведная сістэматызацыя (класіфікацыя). Граматычная форма словаформы выступае базавай адзінкай сістэматызацыі. Падобная метадалогія дазваляе не толькі ўстанавіць функцыянальны дыяпазон словаформ, а і сістэматызаваць фактары іх поліфункцыянальнасці ў адпаведнасці з тыпалагічна істотнай прыкметай.

4.2.1 Канструкцыйна-трансфармацыйныя

Найбольшую цікавасць уяўляе поліфункцыянальнасць словаформ, абумоўленая сінанімічнымі пераўтварэннямі, у выніку чаго розныя паводле структуры сказы супадаюць у канструкцыйных мадыфікацыях. Паколькі такая поліфункцыянальнасць словаформ абумоўлена сінанімічнымі сінтаксічнымі пераўтварэннямі і назіраецца выключна ў парадэгме эліптычная канструкцыя – вытворная канструкцыя, то лічым мэтазгодным кваліфікаваць тып як канструкцыйна-трансфармацыйны. Некаторыя даследчыкі (А. Я. Міхневіч, Б. Ю. Норман) сказы тыпу *Сустрэкаць брата і Бачыць настаўніка* адносяць да канструкцыйных амонімаў на той падставе, што супадае фармальна-граматычная схема *інфінітыў – назоўнік* (адз. лік, В. скл., м. род). «Сутнасць канструкцыйнай аманіміі заключаецца ў тым, што дыферэнцыяцыя ў плане зместу адпавядае адсутнасці яе ў плане выражэння. Гучанне ж – прыватны выпадак плана выражэння (на сінтаксічным узроўні). Зразумела, гэта вельмі істотная, зыходная праява плана выражэння, але не адзіная, не вычарпальная» [187, с. 54]. Падобная кваліфікацыя грунтуецца на канструкцыйнай тоеснасці мадыфікацый, якая можа ахопліваць не толькі поўныя сказы, але эліптычныя і вытворныя. Поліфункцыянальны характар словаформ часцей за ўсё з'яўляецца вынікам «нейтралізацыі семантыка-сінтаксічных адрозненняў зыходных канструкцый, у прыват-

насці суб'ектна-аб'ектных адносін» [187, с. 101]. Як бачна, пытанне пра функцыянальны дыяпазон словаформ (або іх канструкцыйную аманімію) у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый патрабуе спецыяльнага даследавання.

Фармальна-граматычная тоеснасць сінтаксем будзе кваліфікавацца як канструкцыйная аманімія, гукавое супадзенне сінтаксем – як прыватны выпадак канструкцыйнай аманіміі – канструкцыйна-сінтаксічная аманімія (А. Я. Міхневіч, Б. Ю. Норман).

У сінтаксічнай сістэме беларускай мовы назіраюцца канструкцыі, што сумяшчаюць сінанімічнае пераўтварэнне, эліпсіс, пропуск дзеяслова-звязкі *быць* і іншыя рэгулярныя граматычныя з'явы. Такія сказы ўтвараюць парадыгму канструкцыйна-аманімічных форм, якія часцей супадаюць на ўзроўні фармальна-граматычнай схемы.

Найбольш часта поліфункцыянальны характар набываюць словаформы ў парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый: **эліптычная канструкцыя – вытворная сінтаксічная канструкцыя без змены класа слоў**. Гэты тып вытворных канструкцый характарызуецца тым, што суб'ект і прэдыкат захоўваюць свае функцыі, гэта значыць не пераўтвараюцца. Змяняецца звычайна толькі форма прэдыката. Названы тып характарызуецца канстантнымі характарам сінтаксічнай сувязі і адносін і пераменнымі характарам граматычных форм.

Пераўтварэнні відазмяняюць выказнік у форму **роднага склону**, і ў гэтым выпадку словаформа набывае функцыі фінітыў-4 (акцыянальныя прэдыкаты) – прэдыкат (рэляцыйныя прэдыкаты): *Бяда прыходзіла не для ўцехі. Вайна – не для забавы* («Савецкая вёска»); *Не, вайна – не для забавы* (У. Паўлаў). Словаформа можа мець функцыянальны дыяпазон фабрыкатыў (акцыянальныя прэдыкаты) – прэдыкат (рэляцыйныя прэдыкаты): *З працы нараджаецца радасць. З поту – соль зямлі* (Янка Брыль); *З поту векавой мужыцкай праўды – соль зямлі* (Р. Баравікова). Структурная кваліфікацыя канструкцый ажыццяўляецца на аснове роўных паказчыкаў. Так, паказчыкам структурнай непаўнаты выступаюць самастойныя прэдыкатыўныя адзінкі, у якіх дубліруюцца апушчаныя дзеясловы. Кампенсаторным кампанентам у другім сказе выступае трансфармацыйная парадыгма, якая ўказвае на тое, што словаформа з *поту* набыла прэдыкатыўны характар.

Канструкцыя *Навошта... навошта... навошта? // Гавораць жа, // Свет – з дабрыні* (Р. Баравікова) змяшчае эліпсіс і пераўтварэнне адначасова (тып прэдыката – акцыянальны). Тут назіраецца пераўтварэнне **актыўная канструкцыя – пасіўная канструкцыя**: *Дабрыня стварыла свет → Свет створаны з дабрыні ← дабрыней*. У дадзеным выпадку словаформа з *дабрыні* выконвае функцыю стымулу. Поліфункцыянальнасць словаформы з *дабрыні* абумоўлена кантэкстуальнымі фактарамі і можа назірацца ў канструкцыях тыпу *Яўхім гэта – з зайздрасці* ці *Дзеці з суседняе вёскі* або *Кашуля з лёну* (тып прэдыката –

характарызацыйны). Функцыянальны дыяпазон словаформы ў дадзеным выпадку будзе наступным: *стымул – каўзатыў – прэдыкат – прэдыкат*.

Словаформы ў форме роднага склону выконваюць таксама прэдыкатыўныя функцыі і ў вытворных канструкцыях з *рэляцыйнымі прэдыкатамі*. Такія сказы звычайна ўказваюць на адносіны часткі і цэлага, а словаформа выконвае ролю прэдыкатыўнага генератыва: *Сямён з жывёлаводаў* («Крупскі веснік»); *Сам я з літоўскага люду...* (В. Таўлай); *Ды што вы, // Я – з загартаваных. // Мне гэтка холад ані ў знак* (Н. Гілевіч); *Яны – з трывалае пароды, // Хоць ім нялёгка выпаў век* (П. Прыходзька); *Ты – з хахлоў* (М. Гарэцкі). У адносіны канструкцыйнай аманіміі падобныя сінтаксічныя адзінкі ўступаюць з эліптычнымі сказамі з акцыянальнымі прэдыкатамі (семантыка руху): *Міхась – з нядаўняга папаўнення... Ён яшчэ не ўсё ведае* (Я. Васілёнак). Падобная канструкцыя кваліфікуецца як эліптычная па той прычыне, што кампанент з *папаўнення* не можа пераўтварацца – не мае трансфармацыйнай парадыгмы. На месца пропуску лёгка падстаўляецца паўназначны дзеяслоў: *Ён прыбыў з папаўнення*. Такім чынам, канструкцыі з аднолькавай фармальна-граматычнай схемай *Я – з загартаваных, Я – з тых мужыкоў і Ён – з папаўнення* маюць розныя зыходныя мадэлі і супадаюць толькі ў пэўных мадыфікацыях (пераўтварэнне і эліпсіс).

Словаформа ў форме роднага склону ў колькасна-іменным спалучэнні можа выконваць функцыю характарызацыйнага квантытатыўнага прэдыката (тып прэдыката – акцыянальны): *Анямело вечарэюць // Вочы руж і хрызантэм. // А да старасці яшчэ вам – // Столькі вершаў і паэм* (Я. Янішчыц). У адносіны канструкцыйнай аманіміі сказ можа ўступаць з эліптычнай канструкцыяй тыпу *Да вёскі – пяць кіламетраў* з прасторавай семантыкай.

Назіраюцца выпадкі, калі сінтаксічную парадыгму ўтвараюць словаформы ў форме *вінавальнага склону*. У такім выпадку функцыянальны дыяпазон словаформ будзе ўключаць *сітуант – прэдыкат* (тып прэдыката – рэляцыйны): *Дык, значыць, ты за камандуючага* (А. Дудараў); *А Алег ужэ тры гады летам за памочніка камбайнёра* (А. Жук); *Усе паехалі на фестываль. Я за Марыну і Ганну адна* (С. Кавалёў); *А я тут за вартуўніка* (А. Кулакоўскі); *І за бацьку, і за матку адзін – гэта праўда* (І. Мележ). Выкарыстанне іменных выказнікаў у нетыповых формах (ва ўскосных склонах) абумоўлена або метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша, або пэўнымі стылістычнымі мэтамі і задачами: *Дабрыню – у конюхі* (А. Петрашкевіч); *Хто – у настаўнікі, хто – у каморнікі, меліяратары...* (Л. Калюга); *Апанас на машыніста, // А Сцяпан на трактарыста, // Аляксея на агранома, // Мікалай на астранома* (А. Русак).

Поліфункцыянальная іменная словаформа ў такіх сказах набывае форму *творнага склону*: *У небе зорак не злічыць, // Люстэркам – поўня* (М. Шабовіч); *Яшчэ ў павазе там прасніцы, // І хлеб акрасаю стала* (Р. Баравікова). Падобныя сказы адносяцца да рэгулярных граматычных з’яў (адсутнасць дзеяслова-звязкі

ў значэнні цяперашняга часу і інш.). Аднак знешняе падабенства названых канструкцый не дае падстаў для кваліфікацыі іх як структурна тоесных. Першы кваліфікуецца як эліптычны акцыянальна-безаб'ектны тып. Адносіны тоеснасці ў інтэлектуальна-творчай сферы рэалізуюцца іменнымі прэдыкатамі выключна ў форме назоўнага склону. Нетыповая форма іменнага прэдыката (2) дазваляе кваліфікаваць канструкцыю як вытворную. У дадзеным выпадку канструкцыйная парадыгма словаформ уключае прэдыкатыўныя і залежныя кампаненты. У якасці кампенсаторных кампанентаў выступаюць у эліптычным сказе спосаб *люстэркам*, у вытворнай канструкцыі – трансфармацыйная парадыгма: *Дабрадзеем – стол кухонны. // Ліхваром – пісьмовы стол* (Я. Янішчыц) – *Стол кухонны – гэта дабрадзей; Бригада наша з васьмі чалавек. І ўсе мы – хлопцамі нежанатымі* (С. Баранавых) – *Усе мы – хлопцы нежанатыя*.

Падобныя з'явы назіраюцца і ў вытворных канструкцыях, якія ахопліваюць як *сацыяльную* сферу адносін: *Сын мой камандзірам* (А. Кулакоўскі); *Алена працуе на ферме. А ён (Сашка) брыгадзірам у мяне* (А. Кулакоўскі); *Яго малодшы брат цяпер дырэктарам школы ў вас, у Дабрыні* (А. Дудараў); *Маладзейшы егерам у Асечы* (В. Карамазыў); *Я пры мэблявым грузчыкам* (А. Петрашкевіч); *Ці помніш Аўдзеева Дзімку? // Цяпер старымнёю ў нас* (Я. Янішчыц), так і *фізічную*: *Абсталяваў усім як мог вялічэйшае душло. // З галля страху. // Расклаў цяпло. // А ложкам – шэры мох* (П. Броўка); *Ахоўнай цішаю – сасонка* (Я. Янішчыц); *Пясочкам – сцяжынка, // Правяслам жытло, // І любоў, і Айчына, // Так, як зроду было* (Я. Янішчыц).

Назіраюцца выпадкі адваротнага пераўтварэння: кантэкстуальныя фактары ўказваюць тое, што прэдыкат павінен мець форму творнага склону, а ўжываецца форма назоўнага склону: *Яны не шукалі начлегу ў доме пасярод поля. Прыдарожныя дрэвы для іх – і страху, і сцяна* (Р. Барадулін). Наяўнасць кампанента для іх указвае на пропуск дзеяслова-звязкі *былі*. Падобныя сказы кваліфікуюцца як рэгулярная граматычная з'ява з пераўтварэннем выказніка, што абумоўлена метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша. Аднак аманімічных форм падобныя канструкцыі не ўтвараюць: кампаненты *і страху, і сцяна* ў любым выпадку (у межах дадзенай фармальна-граматычнай схемы) будуць выконваць функцыю выказніка.

Іменныя словаформы ў форме творнага склону ў парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый часам выконваюць розныя сінтаксічныя функцыі: *І вітаюць яго, // Пазнаюць беларускія сёлы, // Дзе ён – гасцем // Жаданым і любым // У кожнай сям'і* (Н. Гілевіч); *Даніла прадставіўся сваяком Марылі. Я – гасцем* (М.Капыловіч). Аднак пры відазмяненні іменнага прэдыката словаформа набывае манафункцыянальны характар: *Балююць паны, як раней балявалі, // А маці – ўдавою, а я – сіратой* (З. Бядуля). Падобныя выпадкі часам маюць мастацкую або стылістычную абумоўленасць: *Мікола – аграном. Пятро – суддзёй*

у сталіцы (А. Макаёнак); *Бацька парабкам у пана...* (П. Броўка); *У хляве наш бацька – акушэрам* (З. Бядуля); *Зямля мая – калінавы куток, // Дзе смаляком распаліць мама грубку, // Дзе да гасцей памыецца каток, // А госць – не ў хату, // Госцяю – галубка* (Т. Бондар).

Суб'ектны кампанент у пераўтваральных канструкцыях з рэляцыйнымі прэдыкатамі – рэлянт – можа набываць форму творнага склону. Аднак падобныя выпадкі назіраюцца надзвычай рэдка і абумоўлены метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша: *«Альжбета Францаўна?» – знянацку // Схаваць здзіўлення ён не змог. // – «Ну так». // А прозвішчам – Кудзёлка. // Разводка быццам бы... Але // Па ўсім відаць, што не свісцёлка. // Да ўсіх з навагай у сяле* (Н. Гілевіч). Падобныя канструкцыі аманімічных форм не ўтвараюць.

Поліфункцыянальны характар набываюць і словаформы ў форме *меснага склону*. Яны характарызуюцца зменлівасцю семантычнай і сінтаксічнай функцыі, пераменны характар якіх абумоўлены пераўтварэннямі або перафразаваннем: *Канец жніўня. Ва ўсім – пачатак восені* (Янка Брыль); *Я ўвесь – ва ўсім* (Г. Бураўкін). Канструкцыі з рэляцыйнымі прэдыкатамі часта дапускаюць пераўтварэнні кампанентаў, аднак поліфункцыянальнасць словаформ пры гэтым мае канструкцыйны характар: *Ён церпіць гэту муку. // Ён – ва мне* (Т. Бондар); *Бездань – у ім* (Т. Бондар); *Ратуй ад зорніцвення, // Мая адзінота скразная. // У руху – збавенне, // І далеч свая і чужая* (Л. Дранько-Майсюк). Канструкцыйная поліфункцыянальнасць словаформ у форме меснага склону тыпу *у думках, у словах, у гаспадарках, у клубку, у хлебе* праяўляецца ў здольнасці іх выконваць розныя сінтаксічныя функцыі ў залежнасці ад лексічнага нападнення сінтаксічнай пазіцыі. Дыферэнцыялы падобных з'яў заснаваны на тыпах прэдыкатаў. Рэляцыйныя прэдыкаты часцей дапускаюць пераўтварэнне прэдыкатыўных кампанентаў тыпу *У думках бунтарскіх – крыніца пакуты – думкі бунтарскія – гэта крыніца пакуты* выказніка: *У словах шчырых, // У словах гарачых, // У думках прывольных, // У думках бунтарскіх // – Крыніца пакуты, // Крыніца надзеі* (З. Бядуля); *Ці не думаеш ты, што вырашэнне праблемы – у асабістых гаспадарках* (А. Дзялендзік). У такіх сказах выразна рэалізуюцца адносіны ідэнтыфікацыі.

Эліптычныя канструкцыі з *экзістэнцыяльнымі* прэдыкатамі ўтвараюць аманімічныя формы з названымі вытворнымі канструкцыямі: *Ты гаворыш – лепшае – ў былым...* // *Ты гаворыш – светлае – ў былым* (Р. Баравікова); *У кожным садку Беларусі – // Сягоння пазёмка ў гасцях, // Раскладваць гады не бяруся, // Ды ў нейкім – шчаслівы працяг* (Р. Баравікова).

У сказах з *рэляцыйнымі прэдыкатамі* названая словаформа можа выступаць у функцыі дапаўнення (пры ўмове сінтаксічнага перафразавання): *Бяры і спакушай. // У ім – спакуса* (Р. Баравікова) і прэдыкатыўнай: *Калгас – гэта моц. Бо мы ўсе – у адзінай сям'і* (У. Скарынкін).

У сказах са *статальнымі* прэдыкатамі аналізуемыя словаформы выступаюць у якасці лімітатыва: **І ў душах** маладых – адчай і боль (У. Скарынкін); **У вачах** – крыўда і боль (В. Казько). Сінтаксема можа набываць форму роднага склону: *Да хлопчыка Лена імкнецца хутчэй, // Хораша часам намарыць з такім. // Якая ў малога дапытнасць – з вачэй! // І вось яна разам ля возера з ім* (П. Броўка).

У канструкцыях з *характарызацыйнымі* прэдыкатамі звычайна адбываецца трансфармацыя *прыметнік* ← *назоўнік*, а словаформа выконвае функцыю лімітатыва: *То ж у яе **натуры** – чуласць, // Гасціннасць, мяккасць, дабрыня, // Гатоўнасць даць табе прытулак – // Ці ты чужы, ці ты радня... (Н. Гілевіч); Недасканала ўсё, // **Ва ўсім** – суладнасць (Т. Бондар); Ляжыць галінка бэзу на каленях, // **У ёй** – і адзінота, і маўклівасць (Р. Баравікова); Жыццё перамалала нас, // **У лёсах** – драмы! (Р. Баравікова); І ўсё часцей **у позірку** – нудота (Р. Баравікова); Ці поўні бляск, ці цацка заіскрыцца, // **У позірку** – пал, адчайнасць і дакор... (Р. Баравікова).* У аманімічныя адносіны звычайна ўступаюць эліптычныя канструкцыі з *экзістэнцыяльнымі* прэдыкатамі, дзе словаформа выконвае функцыю лакатыва: *Алена зараз не адна. **У яе** муж* (А. Кулакоўскі), і вытворныя канструкцыі з *характарызацыйнымі* прэдыкатамі: *Хіба ж яна можа замуж за цябе. Чалавек **у яе*** (І. Канановіч).

Пераўтвараюцца таксама іменныя выказнікі, выражаныя *прыметнікамі*. Падобныя выпадкі абумоўлены метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша і аманімічных форм з эліптычнымі сказамі не ўтвараюць: *Не, проста дзіўна, што Альжбета, // Імя такое... **са старых*** (Н. Гілевіч). Форма *са старых* ← *старое* ў падобных канструкцыйных тыпах будзе выконваць выключна функцыю выказніка і ўжывацца ў вытворных канструкцыях з *характарызацыйнымі* прэдыкатамі. Атрыбутыўная функцыя названага кампанента магчымая толькі ў канструкцыях, дзе ёсць значаемае слова, напрыклад *са старых архіваў*.

Рэляцыйныя прэдыкаты з адносінамі ўключэння могуць утвараць аманімічныя формы з эліптычнымі канструкцыямі: *Сцяпан – **у салдатах**. Тры гады ўжо* (З. Бядуля) і *Дзеці – на хатах* (В. Лапцік). Поліфункцыянальнасць іменнай словаформы ў форме меснага склону мае структурна-семантычную абумоўленасць: у вытворнай канструкцыі яна выконвае ролю прэдыкатыўнага рэлянта, у эліптычнай – лакатыва.

Выклікаюць цікавасць у даследчыкаў і канструкцыі *Маці, відаць, ужо ў дарозе* (Г. Багданава). Фармальна словаформа *ў дарозе* можа выконваць функцыю лакатыва (па аналогіі з формамі *ў хаце, у вёсцы*). Аднак яе лексічнае нападненне не адпавядае фармальным характарыстыкам. Рэальна падобная словаформа ўказвае на прэдыкатыўную акцыянальную прыкмету. Таму названыя канструкцыі лічым мэтазгодным кваліфікаваць як *перафразаваныя*. З эліптычнымі канструкцыямі з *экзістэнцыяльнымі* прэдыкатамі падобныя сказы ўтвараюць канструкцыйныя аманімічныя формы тыпу *Маці – у дарозе* і *Дзеці – у хаце*.

Выключна рэдка назіраюцца выпадкі, калі словаформа з лакатыўным значэннем выконвае сінкрэтычную функцыю – указвае адначасова і на месца знаходжання суб'екта, і на род яго дзейнасці: *Грэх браць у салдата. Наш Блажыс таксама ў войску* (М. Гарэцкі); *Мужчыны – у войску* (В. Хомчанка) і *Бацька – у атрадзе* (В. Быкаў). Сінкрэтычная функцыя набываецца шляхам перафразавання кампанентаў *Бацька – у атрадзе* ← *Бацька партызан* і *Мужчыны – у войску* ← *Мужчыны ваююць*. Кваліфікаваць падобныя канструкцыі ўсё ж неабходна як эліптычныя з элементамі перафразавання.

Поліфункцыянальны характар словаформ можа назірацца ў парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый *эліптычная канструкцыя – вытворная сінтаксічная канструкцыя са зменай лексіка-граматычнага класа слоў*. Прэдыкат у такіх канструкцыях можа набываць самыя розныя формы. Спецыфічнае семантычнае нападзенне некаторых канструкцый дазваляе залежнаму кампаненту ўтвараць значны функцыянальны дыяпазон. Падобныя выпадкі некаторыя даследчыкі кваліфікуюць як якаснае прэдыцыраванне (Ю.Д. Абрэян), на што ўказвае нерэфэрэнтны характар кампанента. У такіх канструкцыях залежны кампанент страчвае рэфэрэнтныя якасці і набывае прэдыкатыўныя. Гэта дазваляе ім утвараць аманімічныя формы з эліптычнымі сказамі, а словаформы набываюць поліфункцыянальны характар.

Пераўтварэнне кампанентаў *дзеяслоў – назоўнік у форме назоўнага склону* звычайна назіраецца ў канструкцыях з экзистэнцыяльнымі прэдыкатамі з часовай суаднесенасцю: *На зары ж – толькі дрэў трапятанне // І скупая на рэдкасць сляза* (Р. Баравікова) або з прасторавай: *У сціхлым шэпце палыноў – // Вясны маёй дыханне* (М. Янішчыц); *Там – удары стыхій, // Там – дажджу лапатанне...* (А. Разадаў) *У кронах – зыркiх промняў мітусня* (Р. Барадулін); *А скрозь – мітусня.* (Г. Бондар). Падобныя сказы кваліфікуюцца як эліптычныя з пропускам экзистэнцыяльнага прэдыката.

Назіраюцца канструкцыі, дзе структурныя пераўтварэнні абумоўлены выключна метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша: *Чуеш, зноў наплывае яна... Нехта смуткуе, // А некаму – радасць* (Р. Баравікова). Структурна-семантычная кваліфікацыя перафразаванай канструкцыі ажыццяўляецца на аснове аналогіі.

Поліфункцыянальны характар набывае словаформа і ў форме *вінавальнага склону* пераважна ў *аддзеяслоўных наміналізаваных* канструкцыях: *Уля раптам у крык* (У. Паўлаў); *Я табе ў адказ* (Я. Янішчыц); *Зноў стук. Ледзяны. // Халодны. Бы ўяўны. // Так б'е калатун. // І думкі – ў россып* (Г. Бондар); *А яна – у адказ... І слязіны між слоў, быццам кроплі дажджу між лістоў* (П. Броўка). На прэдыкатыўны характар словаформ указвае трансфармацыйная парадыгма канструкцый: *Думкі – ў россып* ← *Думкі рассыпаюцца*; *Яна – у адказ* ← *Яна адказала* і інш. Падобныя канструкцыі могуць уступаць у адносіны канструкцыйнай аманіміі з эліптычнымі сказамі тыпу *Дзеці ў хату*. Функ-

цьянальны даяпазон словаформ будзе наступным: прэдыкат (акцыянальны) –лакатыў.

Пераўтварэнне ў канструкцыях з акцыянальным прэдыкатам *Ідзіце, дзеці, спаць – не рана: // Ужо за поўнач. Ноч – на спад. // А што ж ты, Сцяпа, нечакана // Наважыў заўтрага назад? //* (Н. Гілевіч); *І дзень – на схіл, // І сам – бы ў змане* (А. Разанаў) ускладняецца структурай прэдыката. У яго склад уваходзяць кампаненты з пераносным значэннем: *Дзень пайшоў на схіл і Ноч пайшла на спад*. У якасці структурна-семантычнага паказчыка тут выступаюць семантыка-сіntaxічныя адносіны паміж кампанентамі сказа.

Спецыфічнае семантычнае нападзенне маюць канструкцыі з экзістэнцыяльным прэдыкатам тыпу *Малодшая наша дачка – у школе. Настаўніца яна* (А. Карпюк). Як бачна, словаформа ў форме *меснага склону* мае поліфункцыянальны характар: фармальна яна ўказвае на статыльную лкалізацыю суб'екта, рэальна – характарызуе суб'ект.

Пашыраны ў творах мастацкай літаратуры *адпрыметнікавыя наміналізацыйныя канструкцыі*. Зыходнай у гэтым выпадку з'яўляецца мадэль з прыметнікам у функцыі характарызацыйнага прэдыката, які часцей відазмяняецца ў назоўнік. Канструкцыя *У чырвані – бярозы, клёны* (П. Прыходзька) мае зыходную мадэль *Бярозы, клёны чырвоныя*. Словаформы ў форме меснага склону ў *чырвані* выконваюць ролю характарызацыйнага азначнага прэдыката. Поліфункцыянальны характар названая словаформа можа набываць на канструкцыйным узроўні ў эліптычных канструкцыях з экзістэнцыяльнымі прасторавымі прэдыкатамі: *На прыстані асіраццэй – ціша. Іржа. Вяроўкі. Лужыны. Нуда* (Г. Бураўкін); *У лесе – невялікі хутарок* (П. Галавач).

Адметнасцю втварных канструкцый з'яўляецца тое, што суб'ект і прэдыкат захоўваюць свае функцыі, а змяняецца толькі спосаб выражэння аднаго з іх. Падобныя змены абумоўлены часцей метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша. Функцыянальны даяпазон словаформы ў парадэгме канструкцыйных аманімічных форм залежыць ад тыпу прэдыката. Пры характарызацыйным прэдыкаце словаформа выступае ў якасці квалітатыўнага прэдыката: *Бабін фартух увесць у малацэ. Відаць, толькі ад каровы* (І. Канановіч). У канструкцыях з акцыянальнымі прэдыкатамі – у якасці аб'екта: *У падручніках надзвычайная неабходнасць. Будзем адкрываць новыя школы* (І. Мележ) або акцыянальнага прэдыката: *Ён (Юткевіч) – у адчай, у роспачы, у атупенні* (Б. Мікуліч); *О, як тут ціха, дзіўныя малюнкi. // І строгія партрэты – ўсё ў маўчанні* (Р. Баравікова).

Часта поліфункцыянальны характар набываюць словаформы ў форме *творнага склону*: *Не з пустымі ж рукамі ісці на свята. Я – з гармонікам* (Л. Гаўрылаў); *У кожнага свой густ. Ты – з плугам, а я – з гармонікам* (А. Макаёнак). Першы сказ кваліфікуецца як эліптычны з акцыянальным прэдыкатам, і словаформа з *гармонікам* выконвае функцыю аб'екта. У другім кампанент з *гармонікам*

набывае прэдыкатыўныя якасці, а таму сказ мае спецыфічнае семантычнае на-паўненне. Асіметрыя плана выражэння і зместу параджае сінтаксічныя мадыфікацыі розных тыпаў, у якіх прэдыкатыўная функцыя прадстаўлена самымі нетыповымі сродкамі. Аднак пераўтварэнне ў падобных канструкцыях часцей абумоўлена метрыка-рытмічнай арганізацыяй верша: *І вясёла ў нас, і жыва, // Аднакутвалі, і годзе – // Хто – за вышыўкай ці швівам, // Хто ад кніжак не адходзіць* (П. Броўка). Падобныя сказы кваліфікуюцца як вытворныя сінтаксічныя канструкцыі са зменай класа слоў і толькі канструкцыйна супадаюць з эліптычнымі сказамі. У такіх сказах (з характарызацыйным і акцыянальным прэдыкатамі) назіраецца пераразмеркаванне семантычных функцый кампанентаў. Пераўтварэнне ажыццяўляецца па схеме *за вышыўкай – вышывае*. Аднак лексічнае нападненне кампанентаў (у дадзеным канкрэтным выпадку) не дазваляе ім утвараць аманімічныя формы.

У беларускай мове назіраюцца выпадкі, калі ў канструкцыі сумяшчаецца *пераўтварэнне і эліпсіс адначасова*. Структура падобных сказаў звычайна змяшчае словаформу ў форме *роднага склону*, якая ў эліптычным сказе выконвае функцыю дыменсіва пры акцыянальных прэдыкатах. Аднак пры перафразаванні падобная словаформа можа набываць функцыю характарызацыйнага прэдыката: *На вёсцы толькі гультай – без гаспадаркі* (А. Дзялендзік). Пераўтварэнне ў падобных сказах адбываецца па схеме *без гаспадаркі ← бедны*. Прэдыкат у канструкцыі *Усё роўна мне не верыцца // Што шчасце – да пары* (Р. Баравікова) кваліфікуецца як іменны з пропускам звязкі: *Шчасце будзе да пары (нядоўгім, кароткім)*. Такім чынам, у падобных канструкцыях назіраецца пераўтварэнне разам з рэгулярнай граматычнай з’явай.

Сустрэкаюцца эліптычныя канструкцыі, у якіх адрасатныя семантычныя ролі прадстаўлены нетыповымі словаформамі. У прыватнасці, роля рэцыпіента можа быць выражана словаформай у форме *вінавальнага склону*, замест давальнага: *Міканор стрыміў мяня. Не выпускаючы аброці, строга сказаў: – Цябе папярэджувалі: гэта зямля – над калгас!* (І. Мележ). Падобная з’ява назіраецца і ў эліптычных канструкцыях з акцыянальнымі прэдыкатамі, дзе словаформа выконвае функцыю фінітыва: *... У палёжку – ветру ўздых* (Р. Баравікова). Сустрэкаюцца падобныя канструкцыі рэдка. Гэта тлумачыцца тым, што спалучэнне акалічнасці ў форме вінавальнага склону і кампанента з аб’ектным значэннем ускладняе рэалізацыю тыповай семантыкі эліпсаванага дзеяслова. Нетыповая форма выражэння акалічнасці не дазваляе ўтвараць аманімічныя формы названай канструкцыі. Поліфункцыянальнасць словаформы праяўляецца толькі на канструкцыйным узроўні.

Поліфункцыянальны характар словаформ у форме *меснага склону* назіраецца ў канструкцыях з рознымі прэдыкатамі. У сказе *Параска ўжо ў школе* (І. Мележ) прэдыкат кваліфікуецца як экзістэнцыяльны, таму словаформа *ў школе* выконвае ролю лакатыва. У сказе *І ў тваіх вачах // Сум былы ад пачуццяў*

(М. Шабовіч) выконвае семантычную ролю дэскрыптыва – носьбіта квалітатыўнай прыкметы. Адносіны асіметрыі семантычных і сінтаксічных функцый уласцівыя канструкцыям з перафразаваннем, таму сказы тыпу *І ў тваіх вачах // Сум былы ад пачуццяў* можна кваліфікаваць як структурна эліптычныя.

Прэдыкатыўны характар набываюць словаформы ў форме меснага склону ў канструкцыях са статыўнымі прэдыкатамі: *Адно баюся: дзень працнеца, // Аціхне акіяна гул, // Спрасонку возера ўсміхнеца, // А лодка – зноў на ланцугу* (Т. Бондар). Словаформа *на ланцугу* выконвае ролю статыўнага прэдыката *на ланцугу* ← *прывязана*. У сказе апускаецца дзеяслоў-звязка, што адносіцца да рэгулярных граматычных з'яў, таму падобная канструкцыя кваліфікуецца як вытворная. Поліфункцыянальны характар падобная словаформа можа набываць у эліптычных канструкцыях з экзістэнцыяльнымі прэдыкатамі тыпу *На дрэве – бусел*, дзе будзе выконваць ролю лакатыва.

Як паказалі вынікі даследавання, найбольш часта поліфункцыянальны характар набываюць словаформы ў парадыме аманімчных форм: эліптычная канструкцыя – вытворная сінтаксічная канструкцыя без змены класа слоў. У названых вытворных канструкцыях суб'ект і прэдыкат захоўваюць свае функцыі, змяняецца толькі форма прэдыката. Радзей поліфункцыянальны характар словаформ назіраецца ў вытворных канструкцыях са зменай лексіка-граматычнага класа слоў. Прэдыкат у падобных канструкцыях можа набываць розныя формы. Спецыфічнае семантычнае напам'яненне некаторых канструкцый дазваляе залежнаму кампаненту ўтвараць значны функцыянальны дыяпазон. Праведзенае даследаванне дае магчымасць вызіць функцыянальны дыяпазон словаформ і вызначыць іх прадуктыўнасць. Ступень прадуктыўнасці словаформ залежыць ад здольнасці выконваць пэўную колькасць семантычных функцый (дадатак Д. 2.1).

Да **найбольш прадуктыўных** адносяцца наступныя словаформы (рысунк 4.4):

– *назоўнік М. скл. (у + назоўнік)* (6) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, фінітыў-2, лімітатыў, лакатыў, аб'ект, дэскрыптыў;

– *назоўнік Р. скл. (з + назоўнік)* (5) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, фабрыкатыў, стымул, каўзатыў, лакатыў;

– *назоўнік Тв. скл. (з + назоўнік)* (4) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат наміналізаваны, прэдыкат кваліфікатыўны, аб'ект, дэскрыптыў;

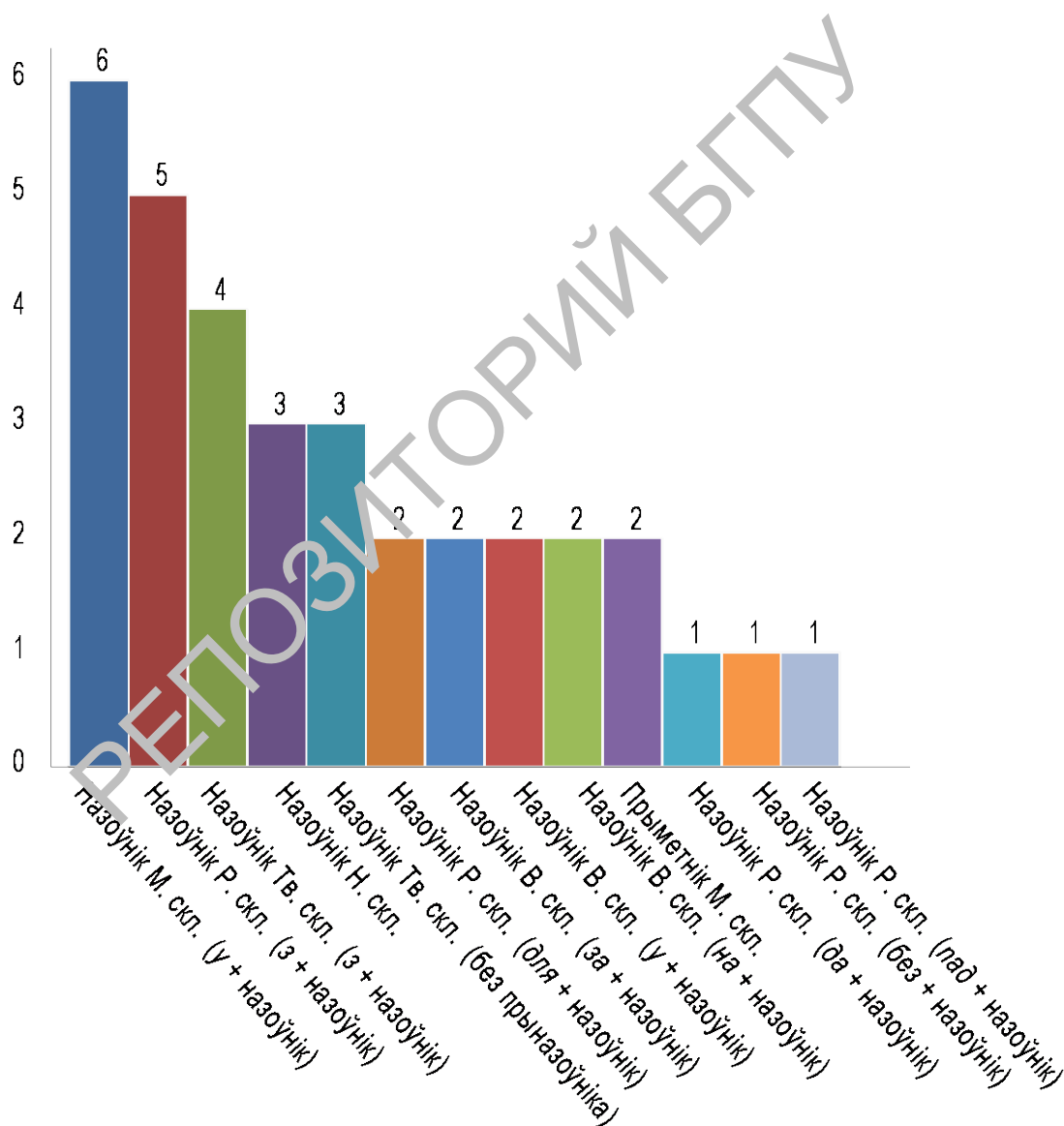
– *назоўнік Н. скл.* (3) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, экзісцыенс, статыўная прыкмета;

– *назоўнік Тв. скл. (без прыназоўніка)* (3) выконвае наступныя семантычныя функцыі: прэдыкат, аб'ект, медыятыў.

Нізкую ступень прадуктыўнасці маюць словаформы:

– *назоўнік Р. скл. (для + назоўнік)* (2) выконвае наступныя семантычныя функцыі: прэдыкат, фінітыў-4;

- **назоўнік В. скл.** (*за* + *назоўнік*) (2) выконвае семантычныя функцыі: сітуацыйны, прэдыкат;
- **назоўнік В. скл.** (*у* + *назоўнік*) (2) выконвае семантычныя функцыі: фінітыўны, наміналізаваны прэдыкат;
- **назоўнік В. скл.** (*на* + *назоўнік*) (2) выконвае семантычныя функцыі: наміналізаваны прэдыкат, лакатыў;
- **прыметнік М. скл.** (2) выконвае семантычныя функцыі: прэдыкат, атрыбутыўнае азначэнне;
- **назоўнік Р. скл.** (*да* + *назоўнік*) (1) выконвае функцыю прэдыката;
- **назоўнік Р. скл.** (*без* + *назоўнік*) (1) выконвае функцыю прэдыката;
- **назоўнік Р. скл.** (*пад* + *назоўнік*) (1) выконвае функцыю дэстыгнатыва.

Рысунк 4.4. – Ступень прадуктыўнасці словаформ, абумоўленая канструкцыйна-трансфармацыйнымі фактарамі

Функцыянальны дыяпазон словаформ абумоўлены таксама тыпам прэдыката.